

Milbacher Róbert

KESERŰ VÍZ

Magvető
Budapest, 2023

Goda Regina

„MÉLYSÉGES MÉLY A MÚLTNAK KÚTJA.”

A *Keserű víz* olvasása közben Thomas Mann fentebb idézett, a *József és testvéreiből* származó mondata jutott eszembe, és nemcsak azért, mert Milbacher Róbert regényében fontos szerep jut egy tényleges kútnak – pontosabban a kiásásának –, hanem amiatt is, mert a szöveg egésze alámerül a múltba, annak megragadására tesz kísérletet, illetve reflektál elbeszélhetőségére is.

A tizenhét részből, valamint elő- és utóhangból álló szöveg család- és településtörténeti tabló. Az elbeszélői nézőpont is ennek megfelelően változik: az előhang egyes szám első személyű narrátora szólal meg azokban a fejezetekben, amelyek a nagymama életének elmesélésére tesznek kísérletet, míg a Szlánavoda alapítását lefestő elbeszélő egyes szám harmadik személyben tudósít. A „faluvá növekedő telep” keletkezésének története bibliai jeleneteket idéz: „a telep Mózes[ének]”, Géczi Jóskának a kezdeményezésére, otthonukat hátrahagyva érkeztek a családok az ígért földjére. Géczi megmunkálható földterületekkel csábítja a családfőket (Árva-Tóth Sándor, Kis Bek Gergely, Páhoki János, Andor Ferenc), így véve rá őket a „kivonulásra”.

Szlánavoda bemutatását részletes társadalomrajznak tekinthetjük, amelyből egyrészt fény derül az ott élők viszonyrendszerére, másrészt arra is, hogyan, milyen szabályok szerint működik ez a zárt közösség. Azokat a hatalomtechnikai gyakorlatokat is megismerjük, amelyek

hozzásegítik Géczit zsarnoki uralmának fenntartásához. Tekintélye azonban meginogni látszik, amikor a betelepülést követően – feltételezhetően az ihatatlan víz miatt – sorra betegednek meg az emberek. Félve attól, hogy az iható, tiszta víz hiánya miatt terve kudarcba fullad, nekilát a már említett kútásásnak, amelynek sikeressége hatalma szilárdságának alapját jelentené: „[...] Géczi tekintélye nem egyszerűen megnőtt a falu lakóinak szemében, de döntéseit onnantól fogva nem kérdőjelezte meg senki, hiszen egyenesen a Szent Lélek munkálódását látták bennük mindannyian” (61).

Mivel ebben a zárt közösségben a vallásnak mint közösséget összetartó erőnek fontos szerep jut, Géczi ezt kihasználva igyekszik saját érdekeit érvényesíteni. Az őt megkérdőjelezőkkel szemben is ezt használja fel: Árva-Tóth Sándortól nyilvánosan tagadja meg az úrvacsorát, ezzel szégyenítve meg őt a közösség előtt. Néhol prédikatori szereppel ruházza fel magát, akkor pedig, amikor olyan rendeleteket szavaztat meg a telep élén (látszólag demokratikusan) működő, hét férfiból álló presbitériummal, amelyek többek között az istentisztelet látogatásához kötik az anyagi javakat, a vallásgyakorlás felhasználásával manipulál. Aki ugyanis nem tartja be a közösség zömmel a szertartásokhoz kötődő működési szabályait, azt kívülállónak bélyegzik. Így a fura történeteivel, sajátos világlátásával szinte mindenkit idegesítő Takács gyereket is, akinek többek között az a bűne, hogy egy hosszú útjáról egy cigány/muszlim lánnyal, Anicával tért haza, akinek a csoportba való integrálódáshoz természetesen meg kellene keresztelkednie. Géczi, kihasználva, hogy a közösség nem tekinti tagjának a fiatalokat, ellenük uszítja a lakókat, hangsúlyozva parázna, istenkáromló életüket. Ennek következtében a felmérgesedett asszonyok tulajdonképpen a halálba kergetik Anicát, a Takács gyerek pedig, miután felégeti házát, elhagyja a telepet. Géczi uralma mégis bukással végződik, mivel Árva-Tóth Sándor és néhány másik családfő nyomozásának köszönhetően fény derül az ügyeskedéseire, amelyeknek saját meggazdagodása volt a célja.

Ahogy fentebb már említettem, az elbeszélői nézőpont fejezetenként váltakozik, méghozzá annak tükrében, hogy a nagymama vagy a falu lakóinak élete kerül a középpontba. A regény elején úgy tűnhet, a történetszálak nem érnek majd össze, de a szöveg egészében találunk olyan elemeket, amelyek összekapcsolják a két egységet. Például a *Rigor mortis* és a *Hét férfi* című, egymást követő fejezetekben lényegében ugyanazt az epizódot ismerjük meg. Elsőként az unoka beszéli el a nagymama gyerekkori traumáját, amelynek során „egy hirtelen lecsapó nyári vihar

elől menekülve, betévedt a szénégetők elmondhatatlanul mocskos, elhagyott vackába, és ott megtetvesedett. Az anyjának nem maradt más választása, mint hogy levágja a féltő és hiú gonddal nevelgetett hajfonatát” (56). A következő részben, amely a szlánavodai telepről szól, ugyanezt olvashatjuk „Szalaiék első, vagy pontosabb úgy fogalmazunk, hogy első életben maradt gyermek[éről], a kicsi Lidik[áról]” (66), de sokkal részletesebben. Itt tehát egyértelművé válik, hogy Lidika, aki maga is a telep lakója, az a nagymama, akiről az egyes szám első személyű elbeszélő tudósít.

Már az előhangban világossá lesz a narrátor azon szándéka, hogy az elbeszélés által őrizze meg nagymama emlékét. Mintha ennek indikátoraként funkcionálna a regényt nyitó kép, amely az elmúlást, az asszony halál előtti pillanatait rögzíti: „Végül csak ennyi maradt belőle. A haldokló nagymamából. Pontosabban szólva, ennyit lehetett elmondani róla néhány nappal a halála előtt” (9). Az előhangban a test naturalisztikus, orvosi szakkifejezésekkel tarkított leírása talán éppen azt a funkciót tölti be, hogy mint ténylegesen megragadható, leginkább hozzáférhető, fizikai valójában is létező matéria adja mindennek az alapját: „Hiszen csak a saját test képes formát adni annak, amiről egyáltalán nevet kaphat” (53). Az asszony haldoklásának folyamata a *Rigor mortis* című fejezetben olvasható, az elmúlás pillanata összekapcsolódik az unoka elbeszélésre való vállalkozásával, miközben vallomásával mintha éppen ennek lehetetlenségét akarná előrevetíteni: „valójában csak erről az utolsó néhány óráról tudok hitelesen beszámolni” (41). Ez a bizonytalanság az egész regény szövegét áthatja, az unoka-elbeszélő többször is reflektál arra, hogy az emlékezés pontatlanságáért, az elbeszélés hiteléért nem vállal felelősséget.

Mivel az egyén sorsa ritkán választható el az őt körülvevő világtól, a nagymama életének bemutatása sem kizárólagosan őrá irányul, hanem a család történetének feltárására tett kísérletnek is tekinthető. A család mikroközössége a telep makrovilágába ágyazódik, így a nagymama gyerekkorának eseményei például arról is képet adnak, hogyan éltek együtt a különböző nemzetiségek: „Tilos volt megszólalniuk az anyanyelvükön az iskolában a gyerekeknek, akár magyarok voltak, akár svábok” (200). A többnyelvű családban felnövő nagymamáról megtudjuk többek között, hogy „vadóc kislány” volt, aki szeretett olvasni, és szívesebben barátkozott fiúkkal, mint lányokkal. Egy ilyen gyerekkori barátságának köszönhetően ismerte meg leendő férjét is. A nagymamához hasonlóan a nagypapa családja is többnyelvű, házasságuk feltétele

pedig a nagymama katolizálása volt. A nemzetiségi és vallási különbségek a családi viszonyokat is áthatják, a sváb dédapa például sose tudott megbarátkozni magyar menyével. A nagymama pedig tulajdonképpen a dédapa elhunyt feleségének alárendelt szerepét hivatott betöltetni a beházasulással: „Pedig végső soron nekik volt szükségük cselédre, ha ezt így nem is mondták ki sosem” (222).

A telep alapításának – amelyen jelen volt az egyes szám első személyű elbeszélő egy-két éves ükapja – története, illetve az ezt követő időszak összefonódik tehát a családi múlttal, így több generáció életét felvillantó elbeszéléssé válik. A néhol egészen intim részletekbe bocsátkozó családi legendárium (például a nagypapa szeretői) epizódjai, illetve a telep sorsának alakulásáról szóló történetek olyan társadalmi-történelmi háttérbe ágyazódnak, amely egyúttal egy tágabb, a kelet-európai térségben való viszontagságokkal teli létezés is körvonalaz. „Miután megpróbáltak újra talpra állni, az új rezsim megint földönfutóvá tette őket, a nagyszüleim munkaegységért cserébe voltak kénytelenek robotolni, mindenki máshoz hasonlóan rabszolgaként a közösen, pedig egész életükben a saját gazdaság volt szabadságuk záloga. A hazátlanság, a teljes anyagi kisémmizettség után a szabadságuktól is megfosztotta őket az a kelet-európai sors, amely keserű örökségként hetedéziglen fogva tart mindannyiunkat” (360).

A már felvázolt narrátori nézőpontokon túl érdemes megvizsgálni, milyen elbeszéléstechnikai eljárások érvényesülnek a regényben. Az unoka-elbeszélő történetmesélésében szerepet játszanak az emlékezet különböző fajtái. Több helyen is utal olyan dolgokra (fénykép, levél, zárójelentés), amelyek a tárgyi memória részét képezik. A kommunikatív emlékezet esetében itt is hangsúlyos a közvetítettség, ahogy az elbeszélő maga is megvallja ezt: „Időközben arra kellett rádöbennem, hogy az eddig személyesnek hitt és így belátható múltam szerves részét képező emlékeim, vagy pontosabban ezek egy jelentős része, másoktól származnak” (81). Tehát az unoka nemcsak passzív befogadó, hanem az elbeszélés szándékával a történetek továbbadója is, tehát a generációs emlékezetnek egyszerre része és alakítója. Az emlékek a nők nézőpontján keresztül szűrve kerülnek az elbeszélőhöz: „Végső soron tehát többnyire [...] nők homályos célzatú és ellentmondásos indíttatású történeteiből állt össze majdnem minden, amire emlékezni véltem eddig” (81). A kommunikatív emlékezet ilyenformán a családi viszonyrendszer működésmódját is felvillantja: „[Nagyanyám r]észéről nyilvánvalóan ez is annak az önvédelmi stratégiának a következménye volt, amit generációk

alatt alakítottak ki a lányok, asszonyok, amivel önmaguk és utódaik kiszolgáltatottságát igyekeztek enyhíteni a többnyire erőszakos és durva férfiak agresszivitásával szemben” (82).

Vannak a regényben olyan szövegrészek, például a *Lányok* című fejezet, amelyekben a nagymama két elhunyt lányáról olvashatunk, bár az elbeszélő csak annyit tud róluk, hogy meghaltak, mégis megpróbálja megírni a történetüket. A családi múlt bizonyos részeinek elbeszélését az unoka mintha kárpótlásnak szánná a nagymama nehéz sorsáért. Ezekben az esetekben úgy írja le az eseményeket, ahogy ő elképzelem, nem ritkán megszépítve azokat: „Az esküvőjük is csak csendesen, minden nagyobb vendégség, tánc és zene nélkül zajlott [...]. Annyit tehetek érte, hogy elképzelem, amint kilépnek a templomból. Ragyogóan süt a nap [...], mindenki ott van, aki fontos volt az addigi életében” (268). Ez a mesélőkedv nemcsak a múlt megszépítésére irányul, hanem egyéb, hiányos ismeretekre épülő történetek az elbeszélő fantáziája szerinti elmondására is, illetve abban is megmutatkozik, hogy a narrátor néhány esetben többféle történetváltozatot is vázol, a nagypapa temetésének leírását követően például eljátszik a nagymama korai halálának gondolatával. „Pedig akár másként is el lehetne mondani az egészet onnantól kezdve, hogy elkapta a tífuszt” (94). Ezek a betoldások végképp elbizonytalanítják az olvasót abban, hogy melyek az elbeszélő saját, melyek a másoktól kapott emlékei, illetve mely részletek a fantázia szüleményei. Ha a paratextusként funkcionáló köszönetnyilvánítást is elolvassuk, amelyben a szerző megvallja, hogy családtagjainak elbeszéléseit felhasználva kívánt emléket állítani nagyanyjának, akkor felmerül a biografikus olvasat lehetősége, ezáltal pedig még összetettebbé válik fikció és valóság, emlékezés és történetmesélés kapcsolata.

Az egyes szám harmadik személyű narrátor szándéka hasonló, megőrizni az ugyan még „GPS-koordináták” által jelölt falut, amelynek azonban „helyén ma már nincs semmi” (347). A Szlánavoda történetéről szóló fejezetek tartalmazznak idézetként jelölt szövegrészeket Veres Benő lelkész a telepről írt kéziratából, illetve olyan megjegyzéseket is olvashatunk, mint például hogy „a dunamelléki reformált evangéliumi anyaszentegyház püspökségének irattárában számos beadványt találtunk” (97). Ezek a szöveg dokumentarista jellegét erősítik, tehát inkább a faktuális történetmesélés benyomását keltik.

A köszönetnyilvánításban a szerző felsorolja azon szövegeket, amelyeket felhasznált írás során. Ezek az intertextusok a *Keserű víz* tényszerűségét helyezik előtérbe, miközben a telepről szóló részek is

tartalmaznak olyan kijelentéseket, amelyek elbizonytalanítják ezt (például „nagy valószínűség szerint”, „abban sem lehetünk biztosak”, „Veres közel sem megbízható leírása szerint”). Ezek a fejezetek párbeszédben állnak Veres kéziratával, ám annak bizonyos szándékaival ellentétesek, hiszen Veres, „[h]a jól értjük [...] Gécziből egyfajta nemzeti hőst próbált faragni a maga megnyugtatóra és egyben mentségére” (364). A telep történetét elbeszélő utolsó fejezet (*Anica*) Géczi bukását ábrázolja, mintegy leleplezve így annak igazi arcát, és tisztázva a Géczi által befeketített lakók becsületét.

Milbacher regényét, ha röviden akarnánk jellemezni, a ma oly divatosnak számító kifejezésekkel címkézhetnénk, mint a generációs emlékezet és a családi sémák. Az utóhangban megvallott vállalás („a nagyanyámról szóló történetek elbeszélésével valamifajta elégtételt szolgáltatathatok egy szenvedéssel teli életért” [389]) az elbeszélő bevallása szerint kudarcot vallott. A múlt dokumentarista feltárásának, illetve a valóság ábrázolásának szempontjából talán tényleg így van, ugyanakkor nem pont inkább az elbeszélés lehetetlenségének „bizonyítása” volt a cél? Hiszen, ahogy az elbeszélő fogalmaz: „magam sem tudok hinni abban, hogy létezne közös nézőpont, amelyből ugyanazt láthatnánk mindketten. Akárhogyan is csűröm-csavarom, emberi léptékkal mérve a legvégén ugyanis nincsen egyéb kézzelfogható, legfeljebb egy maroknyi, szélbe szórható hamu, no meg az élőkre visszahulló, belélegezhetővé váló keserűség” (390).